

Introducere

Lansez printre oameni o carte care va întâmpina multe rezistențe. *Cum așa* – or să spună o mulțime de minți înguste –, *aveți pretenția să faceți o profesie mărturisită, onorabilă, din îngrozitoarea, execrabila artă de a face datorii și din și mai execrabila artă de a nu le plăti nicicum?* Parcă și aud aceste vociferări neliniștite țâșnind din spatele tejghelelor tuturor amărăților, căci mulți nu văd mai departe de dările lor, pe lângă o mulțime de negustori cinstiți cu o filozofie care nu prea bate mai departe de vârful nasului. Numai să audă de cartea mea, și spaima-i va cuprinde pe negustorul de vin, pe butrar, pe măcelar, pe negustoreasa de mărunțișuri; multe facturi mărunte care dormeau buștean or să-l trezească pe harnicul meșteșugar și

pe nepăsătorul rentier. N-am ce face: a venit vremea marilor adevăruri. Cum spunea un mare scriitor care nu-i cu mult mai deștept decât mine¹: „Omenirea evoluează.” Să vă între bine-n cap că, atâta timp cât nu se judecă decât în termeni de *individualități*, se spun numai tâmpenii: trebuie să gândim la scară mare, să nu vedem decât marile interese sociale; apoi restul merge după posibilități. Ce-i drept, această ordine pe care autorul tuturor lucrurilor a pus-o în creația sa și pe care noi o considerăm armonioasă, admirabilă, sublimă, nu este oare discordantă, șocantă, ridicolă în tulburările sale? Nu e oare trist să vezi cum, pe neașteptate, grindina face ravagii peste viile din Clos-Vougeot? Și totuși, ați cere, în interesul acestui domeniu viticol, ca autorul tuturor

¹ Domnul de Pradt (n.a.). Este vorba neîndoielnic despre abatele de Pradt, mai întâi preot pe vremea lui Napoleon, apoi ambasador în Polonia, în timpul Restaurației. Devenit regalist, a scris mai multe lucrări împotriva împăratului. (Toate notele îi aparțin lui Jean-Claude Masson, cu excepția celor însoțite de mențiunea „nota autorului” [n.a.].)

lucrurilor să elimine grindina de-a binelea? Ei bine, voi, spirite mărunte, minți înguste, vederi scurte, aflați că *arta de a face datorii* și de a nu le plăti nicicum constituie unul dintre elementele ordinii sociale.

Nu e un contrasens decât pentru băcanul meu: ceea ce vom și demonstra. Subiectul este strălucit și abstract: vom încerca, pe cât posibil, să-l tratăm mai puțin pompos decât Domnul de Chateaubriand și mai clar decât Domnul de La Mennais².

Într-un stat mare, supus unor legi și unor conducători drepecți, oamenii și lucrurile ar trebui să fie la locul lor: vreau să spun că proprietatea, de orice fel, ar fi inviolabilă; că industria și comerțul și-ar urma drumul; că funcțiile publice ar fi atribuite pe merit; că astfel guvernul și cei guvernați ar reprezenta imaginea unei familii cu tată și copii.

² Lammenais tocmai publicase *Défense de l'Essai sur l'indifférence en matière de religion* (1821). Lammenais își „democratizase” numele său adevărat: de La Mennais.

Din păcate, nicăieri nu se realizează această himeră atrăgătoare; în ciuda constituțiilor, lucrurile stau cu totul altfel. Motivul este simplu: degeaba aveți alegători și reprezentanți, degeaba vă faceți legi sublime, degeaba creați tribunale, organizați armate, aveți prefecți, primari, judecători de pace; în sfârșit, degeaba le dați eșarfe comisarilor de poliție, medalii spionilor și pantaloni galbeni jandarmilor călare. În toată această minunată organizare, nu veți putea împiedica amestecul ambiției, al intrigii și al cupidității care rup pretinsul echilibru social și politic. Nu există nici ștreanguri, nici lanțuri care să tulbure ambiția, intriga și cupiditatea; împotriva acestui teribil cerber nu veți putea face nimic niciodată. De când e lumea, el răstoarnă tot ce se înalță; întreține războiul nedreptății împotriva dreptății, al anarhiei împotriva ordinii, al popoarelor împotriva regilor, al regilor împotriva popoarelor. Eterna cauză a tuturor revoluțiilor, a tuturor răsturnărilor.

Rezultă de aici că în cea mai bună dintre țări, în timpul celui mai bun dintre regi și

sub cel mai bun guvern posibil, o națiune se împarte întotdeauna în *indivizi care lezează* și *indivizi lezați*.

Cu toate acestea, ne putem închipui că, în ciuda cauzelor atâtor dezordini, trebuie să existe un echilibru perfect între dreptate și pretenții, care să fie restabilit prin orice efort. Orice om *lezat* își percepe intens *leza-rea*, precum și dreptul – dacă nu legitim, cel puțin natural – de a căuta compensații.

Să nu credeți, dragi cititori, că voi susține mult timp aceste abstracțiuni care mă plictisesc la fel de mult ca și pe dumneavoastră și că voi vorbi mereu pe acest ton alambicat. Voi trece la lucruri mai concrete.

Ați văzut că proprietatea și meritul trebuie adesea să cadă pradă cerberului despre care v-am vorbit. Vreți exemple mărețe? Dreptul la cucerire, care împarte o țară întreagă în sferturi ca pe-o portocală, nu vi se pare cam lipsit de delicatețe? Ce părere aveți despre legea agrară a romanilor, despre modul în care Cezar le împărțea pământuri veteranilor săi? Confiscările, sechestrul nu vi se par cam nedrepte? Vi se pare corect ce

a făcut Ludovic cel Mare revocând Edictul de la Nantes și îmbogățindu-i astfel pe câțiva nobili catolici cu ceea ce rămânea de la protestanții fugari? Sau, mai recent, vânzarea bunurilor naționale, secularizarea bunurilor clerului, hârtia-monedă emisă în timpul Revoluției din 1789, mandatele³, încercarea de consolidare a datoriei publice oare nu i-au îmbogățit sau ruinat – pe bună dreptate sau nu – atât pe *cei care lezau*, cât și pe *cei lezați*?

Urmărind consecințele șocurilor politice, credeți că, pentru niște bătrâni magistrați, soldați sau funcționari, care au naivitatea de a crede în stabilitatea funcțiilor lor, e o plăcere să vadă cum noi magistrați, soldați și funcționari le spun fără încetare: „Pleacă tu, să m-așez eu!” Trebuie să recunoașteți că acela care a studiat, a muncit ca să-și facă o situație, se simte bine când își exercită meseria mult timp, în liniște; că este un lucru perfect echitabil și că n-ar trebui să existe locuri precum cele din camera deputaților,

³ Mandatele de plată au circulat începând cu anul 1771.

care se reînnoiesc o dată pe an sau o dată la cinci ani.

Precum văd, începeți să înțelegeți că ambiția, intriga și cupiditatea tind să distrugă constant echilibrul social și că trebuie luptat împotriva acestor monștri.

După ce am stabilit aceste lucruri, recunosc în principiu că orice revoluție, fie ea oligarhică, monarhică, democratică sau chiar anarhică, are ca efect necesar spolierea nedreaptă, într-un stat mare, a unei mase de aproximativ o sută de mii de indivizi care, într-o ordine a lucrurilor absolut justă, ar beneficia fie de proprietăți, fie de slujbe la care ar avea un drept incontestabil prin meritul lor înnăscut sau dobândit.

Acești o sută de mii de indivizi trebuie să facă parte din elita națiunii. Cutare se trage dintr-o familie ilustră, iar particula de noblețe care îi însoțește numele nu-i decât cel mai infim semn al acestei calități; dacă în familia sa averea s-ar fi transmis în mod regulat pe linie masculină primului născut, el ar avea o rentă de un milion, iar roțile trăsurii sale s-ar învârti pe un lingou de aur;

celălalt ar fi fost consilier de stat, dacă am fi avut un guvern în plus, iar altul ar fi fost mareșal al Franței, dacă am fi avut un guvern mai puțin. Unul și-a văzut moștenirea împuținându-se pe drumul către Koblenz⁴, celălalt pe drumul principal din Gand⁵, iar un al treilea pe cărările de la Cannes. Acesta ar fi fost procuror general, dacă regimul *interpretativ* ar fi ținut mai mult; celălalt ar fi beneficiat de un venit substanțial, dacă Ucraina sau Moldova ar fi fost niște surse de venit. Cei mai mulți au crezut că nimeni nu se poate întoarce de la Hartwell⁶ sau de pe insula Elba; mulți au făcut proclamații, discursuri, au depus jurăminte, au semnat acte

⁴ Koblenz, în Renania-Palatinat, unde se adunaseră emigranții francezi în 1792.

⁵ În timpul celor „O sută de zile”, Ludovic al XVIII-lea se refugiasse la Gand. Bulevardul din Gand (pe unde se plimbau „gandinii”), actualul bulevard al Italienilor, era supranumit „micul Koblenz”, pentru că, în timpul Restaurației, era locul de întâlnire al foștilor imigranți.

⁶ Castel situat în apropierea Londrei; reședința lui Ludovic al XVIII-lea între 1811 și 1814.

adiționale și declarații ale Consiliului de stat, fără să-și imagineze că asemenea formalități trebuie să aibă și anumite consecințe; în fine, renta a suferit fluctuații care i-au ruinat chiar și pe cei mai abili speculanți. Toate acestea au produs căderi, transferuri de avere, decăderi și o mulțime de *lezați*. Fiți siguri că societatea le datorează acestor oameni de elită mari despăgubiri; ea trebuie să satisfacă necesitățile celor o sută de mii de victime pe care le-a dezmoștenit.

Această necesitate de a satisface nevoile celor o sută de *oameni cumsecade* are un oarecare aer de sofism; o voi justifica prin ceea ce au mai riguros principiile de economie politică.

Cu mult timp în urmă, domnul J.-B. Say⁷, economist celebru, a demonstrat că populația se împarte în *producători* și *consumatori*; or, de fiecare dată când acționezi în societate ca *producător*, ai dreptul la un echivalent al lucrului produs. Nu știu dacă mă fac bine

⁷ Jean-Baptiste Say publicase lucrarea *Traité d'économie politique* în 1803.

înțeles, dar se pare că, dacă reușesc să stabilesc faptul că *omul* meu *cumsecade* produce ceva, societății îi revine obligația de a-l plăti.

Dar, mă veți întreba ca niște adevărați neștiutori, ce produce acest *om cumsecade* al dumneavoastră? Auzi întrebare!

Fără doar și poate, spre deosebire de dumneavoastră, el nu stă cocoșat peste războaiele de țesut ale vreunei manufacturi; nu-l vezi prin porturi încărcând sau descărcând anevoie mărfuri. El nu se agită vara ca să-și grăbească recoltele, nici în toiul iernii ca să accelereze însămânțările; nu-și bate capul pentru a îmbunătăți produsele industriei sau pentru a îmbogăți cu vreun *schall*⁸, sau cu vreun cuptor economic, expoziția produselor noastre. Nu folosește mii de muncitori care să-i toarcă bumbacul, să-i șlefuiască oglinzile, să-i țeară stofele; însă, doar pentru că nu cultivă, nu fabrică, nu face

⁸ Cuvântul „châle” s-a răspândit la începutul secolului al XIX-lea; prima oară era scris „schall” (din engl. „shawl”).

comerț, lumea ar face o greșeală capitală dacă ar crede că el nu *produce*.

El nu se trezește decât la orele unsprezece și prin această fericită indolență micșorează aglomerația trândavilor care, dimineata, încurcă roditoarea activitate a marilor orașe. Își înnoadă cravata îngerește, punând astfel umărul la fabricarea și vânzarea stocurilor de țesături de muselină. Ia prânzul la Tortoni⁹ și, prin delicatesele pe care le alege din meniu îndeamnă la consum, lansează moda ortolanilor *à la provençale* și cere, cu un accent

⁹ Situată pe bulevardul Italienilor, la numărul 22, cafeneaua Tortoni a fost unul dintre cele mai prestigioase localuri pariziene din secolul al XIX-lea. E recomandată îndeosebi în *Le Guide parisien* (1863) al lui Adolphe Joanne. În cartea *Connaissance du vieux Paris* (1993), Jacques Hillairet amintește că localul a fost „fondat în 1798 de către napolitanul Velloni. Ospătarul-șef, Tortoni, l-a preluat în 1803 și l-a transformat într-un loc de întâlnire al bulevardierilor, celebru mai ales în perioada 1830–1880.” Proust îl citează și în cartea sa *În căutarea timpului pierdut*, atunci când Swann o caută disperat pe Odette pe bulevarde în seara primei lor „catleya”.

care stârnește pofta de mâncare, trufe *à l'italienne*. Le consumă cu o grație contagioasă. Iată deci un întreg departament îmbogățit printr-un singur prânz al *omului cumsecade*. Locuitorii din Périgord care lânceau fără nici o treabă ies cu toții în căutare de trufe. Lumea stă la coadă să ia delicatese de la Corcelet și de la Doamna Chevet. Nu l-a costat mai mult de un cuvânt: *Chelner!* Timp de două ore, digeră pe boulevard; și ce mai rezultat fructuos va avea digestia sa! De zece ani vede cum trec încioace și-ncolo cai și trăsură pe care, chiar dacă nu le are, tare le-ar mai fi meritat. Nimeni nu înțelege mai bine cât e de ușor faetonul¹⁰ și cât e de delicat tilbury-ul¹¹. Cea mai mică judecată a sa poate fi sursă de prosperitate pentru șelari și hămurari. Cum aprobă un anumit sistem de harnașament, iaca și sortimentele de piele devin rare. Dacă face o remarcă oarecare la Koblenz, creșterea animalelor intră pe un făgaș cu totul nou; târgul de la Poissy este

¹⁰ Trăsură cu patru locuri, descoperită, înaltă.

¹¹ Cabriolet cu două locuri.

mai bine aprovizionat, iar tăbăcarii nu-și mai văd capul de treabă.

Omul nostru se duce la Tuileries, unde așteaptă nonșalant ora cinei. Vă închipuiți cumva că lenea sa nu va da roade? Numai cât se-așază, și voluptuoasa lui nepăsare îi și invită la odihnă pe toți plimbăreții. Într-o clipă, toate scaunele sunt ocupate, și femeia care le închiriază se alege cu o sumă frumoșică. O femeie frumoasă, dar ușor suspectă, oftează pe alea laterală în speranța unei mese de seară. *Omul cumsecade* spune despre ea că arată destul de bine, și iată că și apare un englez care să-i ofere brațul și portofelul.

Cinează în oraș? La desert, cântă ultimul refren al lui Désaugiers¹². Face din el un cântec la modă; se epuizează toate exemplarele, iar Muzele înseși sunt constrânse să

¹² Marc-Antoine Désaugiers: autor de șansonete la modă la începutul secolului al XIX-lea. Făcea parte din Société du Caveau, de la numele cabaretului aflat la intersecția Buci. Operele grupului erau publicate lunar în *Journal des Gourmands et des Belles*. Vezi *Dictionnaire des littératures*, sub coordonarea lui Ph. van Tieghem, P.U.F., Paris, 1968, vol. I.

producă. În saloane, el fabrică buna dispoziție, meșteșugeste voia bună. Repetă prostioarele lui Brunnet, farsele lui Potier¹³. Trebuie, zice lumea, să vedem asta. Sala Teatrului de varietăți, de-ar fi fost goală, s-ar umple, iar încasările sunt garantate.

Dacă nici asta nu înseamnă să *produci*, apăi nu știu ce-ar putea să însemne. Trebuie să ardem toate scrierile de economie politică, să-l facem bucățele pe Smith¹⁴ și fărâmițe pe Malthus.

Așadar, societatea trebuie să plătească această specie de producători, acești *oameni cumsecade*, această elită națională, aceste modele de urbanitate care, prin manierele și prin bunul lor gust, îmbogățesc anumite cafenele, îi aduc în pas cu moda pe unii croitori, înfrumusețează locurile de promenadă, împodobesc primele galerii ale teatrelor și

¹³ Charles-Gabriel Potier (1774–1838), unul dintre cei mai cunoscuți actori din vremea sa.

¹⁴ Ymbert îl tradusese pe filozoful Dugald Stewart, discipol al lui Adam Smith.

compensează infirmitățile multor soți care nu prea *produc*.

Este absolut just ca, în lipsă de locuri (întrucât acestea sunt peste tot ocupate), în lipsa unor compensații, indemnizații, rente, pământuri și proprietăți, *oamenii cumsecade*, dezmoșteniți de republică, de directorat, de consulat, de imperiu, de restaurație, de 20 martie etc., să restabilească echilibrul nu prin măsuri violente și arbitrare împotriva cărora s-ar ridica Domnul de La Bourdonnaie¹⁵, ci prin acest mijloc blând, nevinovat, inofensiv, pe care îl numim *Arta de a-ți face datorii*.

Și luați aminte că aici nu este vorba de acele mijloace josnice și meschine de a vă îndatora pentru o pâine de patru livre, pentru vreo pereche de pantofi sau vreo haină; ptiu!... Dacă vă trece prin cap vreo asemenea idee rușinoasă, nu sunteți demn să

¹⁵ Ironie a lui Ymbert: François Régis de La Bourdonnaie era un contrarevoluționar înflăcărat, supranumit „Iacobinul alb”.

duceți până la capăt lectura acestei lucrări elementare.

Iată sistemul ce rezultă în mod necesar din ideile de economie politică pe care tocmai le-am dezvoltat atât de temeinic.

Orice *om cumsecade* reprezintă, în ansamblul bogățiilor naționale, un anumit capital, a cărui valoare este direct proporțională cu calitățile fizice cu care l-a înzestrat natura și cu calitățile morale pe care le-a dobândit prin educația sa. Aceste calități fiind mai mult sau mai puțin dezvoltate, deducem că există mai multe clase de *oameni cumsecade*. Nu pot fi de acord decât cu trei dintre ele, și anume:

Prima clasă de *oameni cumsecade* cărora societatea le datorează un capital de 200 000 de franci sau o rentă de 10 000 de franci.

A doua clasă de *oameni cumsecade* cărora societatea le datorează un capital de 100 000 de franci sau o rentă de 5 000 de franci.

A treia și ultima clasă de *oameni cumsecade* cărora societatea le datorează un capital de 50 000 de franci sau o rentă de 2 500 de franci.

Nu ne vom ocupa aici decât de *omul cumsecade* cu o rentă de 10 000 de franci. Ceea ce vom spune despre el va fi valabil și cu privire la ceilalți în proporție de 25 la 50 și de 50 la 100.

Odată stabilită această statistică, admitem, în principiu, că un *om cumsecade* de primă clasă este creditor al societății cu 10 000 de franci rentă. El este *lezat* dacă nu-i cheltuiește; este o victimă a societății în sânul căreia trăiește, societate care, în mod evident, nu-l răsplătește pentru ceea ce din delicatețe economisește din acest venit.

Scopul nostru este să-l învățăm mijloacele cinstite de a găsi cei 10 000 de franci pentru renta în cauză. Aceste mijloace constituie prima parte a lucrării noastre pe care o numim *Arta de a-ți face datorii*.

Să nu care cumva să ni se obiecteze că moartea *omului cumsecade* va face în societate o gaură de 200 000 de franci; am răspuns deja la această remarcă nevrednică. Pentru cei 200 000 de franci consumați, *omul cumsecade* va fi produs milioane în prețioasa lui carieră. Nu le cereți dovada creditorilor

săi, cărora aproape întotdeauna le lipsesc vederile corecte și imparțialitatea, ci cereți-o acestor abstracțiuni pe care noi, ceilalți economiști, le numim *artă, comerț și industrie*.

Arta de a face datorii presupune și o altă artă, o urmare firească, ce va constitui a doua parte a acestei lucrări: este *Arta de a-i duce cu vorba pe creditorii*.

Iată cum înțelegem noi *Arta de a-i duce cu vorba pe creditorii*.

Dacă *omul cumsecade* reprezintă un capital de 200 000 de franci, acest capital constituie în mod strict limita impozitului pe care este autorizat să-l perceapă societății. În asta constă măsura conștiinței sale; dacă depășește această limită, devine un escroc; dar, din momentul în care o respectă, el este autorizat *să-i ducă pe creditorii cu vorba*.

Este vorba despre o știință pe care extrem de puțini o stăpânesc și ale cărei combinații devin din ce în ce mai complicate. Din cauză că uită în mod deplorabil ce le datorează societatea, mulți *oameni cumsecade* se năpustesc de bunăvoie într-o mulțime de capcane. Sunt de acord cu angajamente ridicole; au

o frică teribilă de tribunale. Mai că le vine rău când văd un portărel; fac promisiuni acolo unde se cuvin de fapt simple politețuri. N-au habar cum să-și negocieze amânările, cum să-și cizeleze portarul, cum să-și instruiască servitorii; administrează prost arvuna și o împart cum se nimerește. De unde se trag toate aceste stângăcii? Din faptul că cei mai mulți dintre ei uită că sunt *creditorii legitimi* ai celor 200 000 de franci ai societății. Acesta este principiul fundamental, și e imperios necesar să fie asimilat.

Există o mulțime de oameni cu vederi înguste care se vor strădui să găsească vreun element fals în sistemul pe care l-am demonstrat. Privind de la înălțimea secolului și a cunoștințelor noastre, iată avantajele pe care le așteptăm de la această lucrare.

Aplicându-se principiile expuse aici, se vor potoli plângerile întemeiate ale *oamenilor cumsecade* – plângeri ce răsună în toată Franța. *Arta de a-ți face datorii* va preveni apariția protestelor împotriva revoluției și a dorinței de contrarevoluție; nu va prilejui decât niște sângeriări inofensive marilor averi

construite din finanțe, politică, administrație, comerț, agricultură și manufacturi; nu va micșora nici măcar cu o singură unitate numărul cetățenilor cu drept de vot în schimbul a 300 de franci¹⁶; va servi drept sistem general de indemnizație aproape imperceptibil și, din acest punct de vedere, va spori poate garanțiile cerute vehement pentru proprietarii de bunuri naționale: în sfârșit, va oferi mijloace de existență pentru mai mult de o sută de mii de *oameni cumsecade* printr-un sistem care, combinând *împrumutul forțat* și *donățiile patriotice*, nu va avea totuși nimic din violența primului, nici din înspăimântătoarea spontaneitate a celui din urmă.

¹⁶ Aluzie la sufragiul cenzitar.